

ASSZONY SZÁNKÓVAL

A nehézsorsú városok terei időnként temetőhelyekké válnak. Hősök — nehézsorsú férfiak és asszonyok lelnék földjében ideiglenes nyughelyet.

Megcsönkült fáival, földbetaposott bokraival, s a pihenőhelynek szánt padjával a Rákóczi tér egész emberöltőn át mesélhetne erről, s a történet ezzel sem lehetne teljes. Mi is adhatná vissza híven az emberi lélek szenvedéseit? Azét, aki már megnyugodott és zokszava soha többé nem lehet, s ami belőle fennmaradt, a néhány emberben fakasztott érzés, s a homokszem fényjátéka a napsugárral, amint fellebben hideg fényük...

Ennyi a harcos ember — ennyi a hős élete! Kevés volna? Kie lehetne több valamivel? Ember sorsa ez... S ha így van, jobb hősként élni és ha kell, hősként meghalni. Miért?... Álmodhat kergetni és álmodhat meghalni az emberen kívül tudhat-e más? Semmi az égvilágon!

Mégis, jól van ez így?...

Akibe a cselekvés ereje oltódott, csak azt mondhatja: így van jól! Másként nem is érdemes...

Magabamélyedve, mellére horgasztott fejjel, kopott ruházati, magas, sovány asszony ezek a gondolatokkal botladozott a körúton. A keleti pályaudvar felől jött, s a Rákóczi térre tartott. Több helyen összecsomózott rövid kotélen szánkót húzott maga után. Ha valaki a magasból nézte, földből kibújt arnyékalaknak láthatta, aki agyonfáradtan poroszkal a földűt üttesten, s útjának falán célja sincs — megindult valahonnan, beért a város közepére, és csak halad rendületlenül az összerombolt temetői képet mutató két ház sor között, melyeknek ablakai, mint a halottak borzongatón üres szemüregei, vádolva feketednek feléje.

A leszakaát villanyhuzalok, mint az összeszáradt óriáskigyók, fák csönkült törzse köré, másutt karikába csavarodva heverték a földön; a bombáktól összedőlő házak és derékbetört fák torlaszként nyúltak feléje és figyelmeztették: asszony, temetőben jársz!

Tudta ő jól, hol jár. Szikkadt agyában azért is sorakoztak fel lázas gondolatái, melyekből olykor, mint az erőlenül lobogó gyertya lánghegyéről, kormot látott felszállni; a korom pedig fátyollá szövődött és körbefonta férje fejét ott a Rákóczi téren, ahová tartott; megsűrűsödött körülötte, hogy már ki sem tudta venni a képét; csak a mélytűző szeme izzott és hívta magához...

A szánkóval reggel hat órakor indult Rákoshegyről Tegnap, későn este levélben kapta a hírt, hogy Pest felszabadult, de a férjét az utolsó pillanatban, menekülés közben, nyilas suhancok lötték le egy padnál, amelybe estében is úgy belekapaszkodott, rámeredt ujjait alig lehetett lefejtetni a fájáról.

Az ákombákomos levélkét apósa írta és szovjet katonákkal küldte el hozzá; most is a kezében szorongatta, ott volt kinyitva és gondosan kettéhajtva, ahol a férje neve állt. Szeme elé emelte, s hosszan tűnődött: — Milyen szép szálfá termete volt!... Élt harminchat évet. Lakatosnak tapult, s korán öszült, ami nem csoda: az Embert akarta felszabadítani!...

— Tóni — motyogta olykor a nevét. Erőlenül szava szinte csikorgott, és belenyílt minden porcikájába! — Tóni... Megérték én mindent. Azt is, ami előszóval kimondhatatlan, amit csak érezni lehet, vagy... csak megsejteni. Mégis nehéz!...

Felemelte a fejét, tájékozódott — talán most először, amióta útrakelt. Lába alatt reszketett a föld, s a bömbölő és súvító zajoktól megrepedni érezte a levegőt.

Tankok dübörögtek tova a torlaszos úton, és repülőgépek zúgtak el a siralmasan szürke égen.

Megtorpant. Csontjára aszalódott húsát, mint valami dagadó hártát, feszítette a szíve; úgy érzékelte, hogy a megrongált mindenségéig távol a teste — ő lesz a kerete égnek és földnek, s ami roncsot lát, az mind az ő bőrén belül van; ő a temető is, s rozszott testével alig bírja; fújtat, és mintha félne is.

Fa mögé akart bújni, majd beszökni valamelyik kapun, hogy míg újra csend nem lesz, menedéket kérjen.

A háta mögött valahol ágyúk kezdtek szólni. Dongó hangon repülők zúgtak. Bőgő hangon morajlott utánuk a föld; s veszettül kattogtak a gépfegyverek.

Ez Budának szól! — gondolta. Kezében megnyirkosodott a levél. Tóni neve elmosódottan kezdett látszani a papíron.

Nem bújik el — határozta el magát.

Felnézett az égre, ahol hirtelen feltűnt, gyorsan forduló, tömzsi gépek nyargalásztak; fölöttük magasan rongyos, sötét felhőfoszlányok lógtak mozdulatlanul. Önmagára ismert ezekben a komor, mozdulatlan felhőkben. Olyan ő, és csupán annyi — azokat se bántják, miért bántanak hát őt, aki halottért megy?

Vánszorogva tovább haladt. A Rákóczi tér sarokháza már odalátszóttak hozzá. A szeme égett, a keble rázkódott és forróságot érzett a bőrén — a sírás erőltette, a szeme mégis olyan száraz maradt, mint valami kiürült, gazzal telt kút.

Sóhajtott és az jutott eszébe, hogy neki most nem is volna szabad sírnia. Tóni mindig írtózott az asszonyi könnyektől; ha nőt látott sírni, hagsogatni kezdett a feje.

„Akiik olyan erősek, hogy a testükben adhatnak menedéket az új életnek, sohse sírjanak! — mondta. — A könnyek elapasztják a szépséget, és vele apad el a boldogság is.”

A dübörgő tankokból orosz katonák néztek rá, a megviselt arcokból lázasfényű szemeik virítottak; némelyik integetett, némelyik mosolygott és számára idegen szóval kiáltozott. Nem értette a nyelvüket, de érezte, hogy szívélyesek hozzá.

— Mamka, mamka! — ez a szó maradt meg a fülében és bennezsongott kitörölhetetlenül. Még a gépek robaja sem birta cafatokká örölni e szót.

Mamka!... Hát annyira öregnek látszik ő — a harminckét évével banyának fest talán?

Szánkója megakadt a szerteszt szórt kövekben, melyek belefagytak az összetaposott hóba, a megjegesedett víztócsába.

— Mamka!...

Akár a kamaszok — gondolta. — Vén kamaszok, zöme lompos bajússzal, torzonborz hajjal és szakállal, némelyek tejfeles szájjal, s rajta a megpróbáltatások szürke barázdáival.

Eszébe jutott, hogy az ő képe is milyen megviseltnek látszhat; a szomszédok tanácsára — tücsköt-bogarat összehordtak és ijesztgették, csak hogy ne keljen útra — a kályhaajtóról leszedett korommal beárnyékolta a szemalját, s az orrától lefelé mélyült ovális vonalú árkokat; fejét kendővel kötötte be, hasson ápolatlan vénnek, érezzék meg rajta az égnek is szóló gyászt, sejtsek meg az istentelenséget, ami őt érte. Mamka... Igazuk van: a szánkóval az ördög öreganyjához hasonlíthat!

Megállt, kifújni magát. Keserűn sóhajtozott. Nincs ura, és nem is lesz már!

A tejesen szürke ég aljáról eléje úsztak kis gyerekei, akiket a szomszédok gondjaira bízott, amíg visszaérkezik a halott urával, akif illőn, otthon akar eltemetni. A hároméves Gábor, örökké megszeppentnek tűnő képével és fajdalmasan csodálkozó szemével — most kíméletből nem sivákol ennivalóért; megérti a panaszt, hogy nincs és hogy majd lesz csillagom, miközben a szájába nyomná az emlőit, csak valami jönne neki belőle. Bubisra névrt, simán lapuló hajával olyan, mint valami törpe szerzetes, akif nagyon próbára telt az élet

és ő állta a próbát. Karját lengeti, közeledve a kásás ég aljáról, vértelen ajka legörbül — vád és panasz szótlánul is... És Gábor mögött Rozika, az ötödik éves „apja lánya” — teljességgel örökölte apja vonásait — kapkod Gabi után, aki csenevész lábain annyira siet anyjához, hogy a felhőket is megelőzné, és közben arra sem ügyel, hogy a nagy tolongásban valami baj érheti.

— A tolongásban — mondta az asszony — idelent a földön és odafent a mennyben... Hisz odafent sincs békesség most!

Szánkokötéssel a kezében a képzeletével önkéntelenül odavarázsolta gyerekeiért nyúlt, s magához húzta őket. A két gyerek, egymáshoz szorult a két combja közé fészkelte magát. Hallgatta álombahajló gyöngé szavukat.

„Olyan jó meleg van nálad anyuka”.

„Anyuka... holnap kenyeret szeretnék enni!”

„Anyuka... mikor jön már haza apuka? Önála is finom meleg szokott lenni!”

A két gyermekének elképzelt, kapaszkodó kezével a combjai körül továbbindult; a lábát nehezen húzta — a gyerekek akasztották menésében.

Az apósa nem ismerte meg. Hiába mondta, kezitsókolom papa, az öreg gyanakodva nézte. Amikor az asszony az arcához hajolt, hogy szokásuk szerint, mint gyermek az apjával, öszecsókolózzanak, még mindig idegenül viselkedett.

— Én vagyok, papa... Rozi! — mondta megdöbbenve.

— Tudom, tudom — mondogatta az após De azért továbbra is ijedten nézte a menyét. Amikor aztán elsirota magát a fia miatt, kérte a menyét, vigyázzon magára, nehogy tönkremenjen. Két kicsije maradt, s ő már öreg, felnevelni őket nem sokáig segítheti.

A valamikori bádogos és szerelő — a büszke Szűcs — ahogy nevezték, évek óta özvegyen élt. Erősebb szót senkitől sem tűrt el — a házmesternek is van emberi méltósága, még ha nehezükre is esik elismerni — szokta mondani. Viszont a lakók a lelküket is rábízhatták, megóvta élete árán is. Ezért nagyon becsülték. A fia tragédiája ledöntötte a lábáról; két napra a látását is elvesztette, s még az evőkanalat sem bírta kezébe fogni. Lepedőbe göngyölve a ház lakói temették el a fiát, ki ne kezdje a föld, amíg az ő menyé el nem jön, hogy cselekedjen.

— Lapátot adjon, papa! — mondta az asszony szipogva. — Egyedül akarom kiásni.

Az öreg ellenkezni próbált: fagyos a föld lányom... lőhetnek is valahonnan; le is vagy romolva — de ő hajthatatlan maradt.

— Azt sem tudod, melyik padnál van elföldelve — próbálta meg az utolsó érvet az öreg, de ez is hatástalannak bizonyult. Az asszony apósa elé tartotta a kezét; annyira sírt, hogy szolni nem tudott, rázta hát a fejét, tiltakozva a feltételezés ellen, hogy ő ne ismerné meg azt a buckát, amely alatt a férje fekszik! Ha a téri pad karfájába kapaszkodott, csak az a pad lehet, amely mindkettőjüknek felejtethetlen maradt. Az ő padjuk volt az, ezernyi csókjuk tanúja, s a fogadkozásoké, hogy örökre szeretni fogják egymást. Minden este odaindultak, s egymást átölelve ott üldögéltek kapuzárásig. Ha netán esős idő volt, szerencsétlenek voltak — azon az estén úgy érezték, meglopták őket. A pad támláján — talán nem lőtték szét — ott kell, hogy legyen a kettőjük keresztneve, összefonódva egy kör közepén; a puhafába Tóni vájta a körmével — a kör a társadalmat jelentette, középpontjában kettőjükkel, s bár rabok benne, onnan tisztán látnak mindent. Szét kell rombolni ezt a kört — magyarázta Tóni! Szét kell rombolni a köröket, melyek az emberpárokat elválasztják egymástól...

Az após kezébe adta a lapátot, aztán akaratlanul is vele akart indulni. Az asszony eléje tartotta a kezét; befelé gyűrődött szájaszélét rágta és rázta a fejét.

— Maradjon édesapa! — mondta, maga sem tudva, hogy ezzel mennyire szívenüti az öregot. Tóni szolította így az apját — öneki addig csak apuka volt, vagy ha sietősen került rá sor, egyszerűen papát mondott.

Az öreg rázkódására észbekapott. Mégis így van jól — gondolta. — Ha

fáj is a szó, ez a helyes; édesana öreg, érezze, hogy mégsem élt hiába — kapcsolata fennmarad az étellel, ő általa és az unokái által.

A szeme égett, mint a tűz, de a fájdalmas görcsöt feloldó könnyek nem tudtak megeredni. Belül sírt, akár az öreg, és míg lopva nézte vergődését, azt kívánta neki, hogy az ő belsejét azért ne marja olyan heves tűzfolyamként ez a sírás; aggastyánnak gyenge már a szíve...

A hóna alá fogott lapáttal hirtelen fordult meg; maga után húzta a csövázás szánkót; a szántalpak sercegő, súrlódó neszezése riadalmat hagyott az öregben; előredőlve, mereven nézte az űrus szánkót, s szemüveg nélkül úgy érezte, mintha valami sötét, tömör valamit öbelőle húzna ki a menyé, s vinné vele a szívét is. Nyeit, nyelt és megmukkanni se bírt; pedig nagyon szerette volna kimondani, hogy egyedül mégse ássor az ő kis menyé; kerít valakit a pincében meghúzódottak közül — férfit, aki némely asszonnyal ellentétben nem látja csoportos aknazuhanásnak a menekülő szürke galambokat. De a menyé csak ment, a havas, jeges piszok ropogott a talpa alatt és a szánkó vasa, mint a duruzsoló szél, megdőccenve zenélt.

Az asszony egyenesen az ismert padhoz tartott. A pad tartóköve félre volt nyomódva, a hátrésze szilánkosan kettétörve, benne a körrel, s a két keresztnévvel; a pad ülőrésze hiányzott, távolabb a többié is — talán tűzre kellett, vagy ki tudja, mi mindenre, csoda, hogy ennek a padnak a támlája megmaradt.

A teret szegélyezve szerteszél emelkedtek a méternyi hosszú földtúrások. A pad mögött, ahol az asszony megállt, egymás mellett három, hóval fedett sírhalom domborodott; az egyikbe lécből, félrebillent kereszt volt szúrva, elmosódott felírással; a másik kettőn semmiféle jel nem látszott. Az asszonynak, sejtése szerint a középső sírhalomnál kellett megállnia. Tüzetesen szemlélődött, s önmaga előtt is titkolni igyekezett, hogy fél, hátha nem az urát, hanem másvalakit ás majd ki a földből. Belehalna... Az ő ura, nézzen ki bár, hogy, csak megindítaná, de irtózatot nem váltana ki belőle.

Mérlegelt: a levélben az áll, hogy ott ásták el, ahol lelőtték. S ami nem lehet a levélben, de nem lehet másként: az ura csak ehhez a padhoz menekülhetett! Megegyszer, utoljára bele akart fogódzni...

A lábával félrelökte a szánkót és ázni kezdte a szívós, fagyos földet. A gyengeségtől, mintha az óvóhely petróleumlámpájának piszkos aranyszínű lángjából ugráltak volna ki, szeme előtt káprázatosan zuhogtak a csillagok; s a tömördek tűskés csillagnak mindig Toni képe volt, s rajtuk a tűskék Tóni több napos, ritkás szakállá. Szűrni szokott, mint a sün... Ó, bárcsak szűrhatna vele még most is!

A lapáton sercegett a kemény, kavicsos föld; a gerincén érezte csontig hatoló, éles hangját.

A kupac felét se lapátolta el, csuromvíz lett az egész teste; a fáradság, mint a testébe akaszkodott tű hegye, átjárta lábától a fejéig. Le kell roskadnia a sírra, egyre azt érezte, és le is roskadt volna — már-már elhagyta magát, elernyedtt, a térde megrogyott, a lapát csúszos nyele végigszaladt a markában, de aztán két gyerekére gondolt és az urára, akinek két szeme, akár a gyémántként csillogó szurok, a fekete föld mélyéről is ösztökéli.

Innen-onnan emberek lopakodtak elő a pincéből, körülnéztek és tovább osontak; hogy ő ott ázott, kinek is tűnt volna fel? A halálos idő a vége felé járt, aki tudott, csak a maga bőrére vigyázott. S aki a maga boldogságát ásta el a hazai földbe, vagy sietett kiemelni onnan, az ő dolga volt — kit is állíthatott volna meg, akár pillanatokra is?

A fúrge, tömzsi repülőgépek most a tér felett köröztek. Az asszony halotta vad, hörgős nyargalásukat; a kavargó, sűrű levegőt, mintha a hátához zúgatták volna. Nem félt; inkább könnyítő nyugalom szállta meg — ővele most nem történhet baj!

A gépek annyira zúgtak, meg kellett éreznie, hogy házmagasságig ereszkedtek a tér fölé. Őt figyelték, hogy mit csinál?

A lapát nyelébe kapaszkodva, görnyedten félrefordította a fejét.

— Három! — mondta csodálattal. Az ótágú csillagokat hosszan szemlélte a gépek szárnyain. — Nem hiszik, hogy valami rosszban sántikál...

Felegyenesedett a mélyülő sír szélén; a lapátot a balkezébe lökte és lassan felemelte a jobb kezét. Felnyújtott karja, szétállo, ernyed ujjával, mint a haldokló madár fosztott szárnya, le- s följárt.

Észrevette a pilóták fejét. Majd kezeket látott kaszálni a levegőben — nem lehetett kétsége: vizionozták az integetését.

Balkezeből kiejtette a lapátot; két kézzel írt félköröket a levegőbe; ide-oda-járó két keze a világ minden táján ismert szív rajzának felső hajlatát adta meg.

Az első gép nem fordult már körbe, egyenesre vette útját és elhúzott a Körút felett, át Budára. A többi utána nyargalt.

Már jó mélyen járt a lapáttal, amikor óvatos lépteket hallott a háta mögött. Félrehajította a kiemelt lapát földet, s hátratekintett. Tőle lépésnyi távolságban, alacsony, szőrös ábrázatú, vézna férfi állt meg. Vöröses szakála volt; tekintetében a reménytelenül megüportak alazata látszott — árnyéknak hatott inkább, mint élő embernek; a bő kabát, mint idétlen madárijesztőn a gönc, lógott, s zötyögött.

Ő a férfit nézte merőn, némi ijedelemmel, a férfi meg őt, alázattal; csücsörödő szájával úgy hatott, sír és aníatt nem tud megszólalni. Mit akar ez a...

Addig nézte, míg a befejezetlen mondatához hozzá nem kellett fűznie: összetöpörödött Krisztus!

S csak ámult: ekkora hasonlatosság! S arra gondolt, hogy nem is csoda, ha ennek az összetöpörödött Krisztusnak nem hallotta meg a lépteit.

Miért jött ide hozzá — ez a gondolat kinozta egy-két pillanatig. Neki akar segíteni, kiemelni az urát, aki... bizony holtában hasonlatos lehet öhozzá.

Az idétlen emberke ajkai reszketni kezdtek, amitől az asszony megborzadt; annyira borzongott, hogy a lapát nyele ki akart siklani a kezéből.

Te Krisztus... mindjárt elsírod magad — gondolta, s ekkor, talán csontjai rejtékéből indult el az egyetlen, tűzforróságú könnyesepp, ami kibukott a szeme sarkából; alélt pillái lecsukódtak. Szédelt. Krisztus... tudnia kell, hogy ő mit művel itt.

Fejét a vállához szorítva, nyakát behúzta, s eseten fordult volna vissza a sírhoz. Az emberke ekkor emelte két kezét az asszony felé; nyújtotta a kezét, mozdított a szája, de hang nem jött belőle.

Az asszony féloldalt állva és a kis emberkére is figyelve földbenyomta a lapátot. Az egyik sírban nyilván az ő hozzátartozója fekszik — gondolta. S még ő akarta vigasztalni: bizony, egyeseknek drágán kellett fizetniök... És még jó, hogy gondoskodni lehet a halottakról.

— Novákné! — szölt aztán a ványadt ember. — Igazán nem ismer meg?

Novákné még inkább elerőtlenedett. — Ez a... nevév szöllította őt! Nem ismeri... A hangja olyan, akar az eunuchoké, termetre... valahogy hasonlatos a volt rákoshegyi szomszédjukhoz, Kisshez — a finom ember, ahogy ismerték — de az, több mint egy éve eltűnt a családjával együtt; fedezékbe vonultak a fekete lista miatt. Zsidósármazású felesége volt és egy fia...

— 44 március végén elköszönni se bírtam...

— Kiss úr? — kérdezte, s a bizonyosság máris felsejlett benne. S a felismerés, hogy a szenvedés Krisztushoz teszi hasonlatossá az embert, meghatotta.

Az apró ember elsírta magát, aztán hevesen bölintott. Fejét felemelve az asszony elborult tekintetét kereste.

Rázkódtak mind a ketten és olyan hangokat adtak, mint a kis csirkék, harmatgyenge életükkel a gonosz kezei közé szorulva. Nem is érthették meg egymást, de nem is volt erre szükségük; elég beszédés volt az a helyzet, amelyben egymás előtt álltak; elégséges volt a tudat, hogy szenvedtek, de itt van, élnek.

— Megmaradtunk! — mondta Kiss; kövér, súlyos könnyeseppjei az állára gurultak, s onnan lehulltak a kabátjára.

Most az asszony bólogatott hevesen, s jobbkezével a mélyülő sírra mutatott; mondani akarta, hogy az ő ura nem maradt meg, ott pihen a föld alatt, mindjárt eléri; de csak odabökött az ujjával, és szölni nem tudott.

— Istentelen csapás! — mondta Kiss — Istentelen... Az igazán jókat mindig el tudják tenni láb alól...

Az asszonyhoz lépett, s mielőtt az elkaphatta volna a kezét, kétszer megcsókolta a tenyerét.

— Minden férfi nevében — mondta Kiss — a tiszteletemet az anya iránt...

Kivette Novákné kezéből a lapátot és nekiesett a földnek. Ásott, ásott, míg ő is nem verejtékezett.

Az asszony figyelt. Visszakérte tőle a lapátot.

— Megsértheti — mondta a szemét lehunyva; úgy tetszett, nincs is ébren, álmában cselekszik.

S míg ki nem tűnt a földből a szürkévé piszkolódott halotti lepedő egy darabja, nem szóltak egymáshoz. A lepedőt meglátva, Novákné minden ízében reszketni kezdett; a lapátot alig merete a földbe nyomni; kapirgált csak vele, óvatosan.

— Legyen erős — mondta Kiss.

Az asszony csak nyelt, nyelt, mintha a torkára csorgott volna a saját vére. Félredobta a lapátot, s letérdelt a gödörhöz. Két marékkal kezdte kidobálni a földet.

Kis melléje térdelt; összefogott két kezével ő is kaparta a földet; előrebukva úgy festett, mintha reménytelenül kísérletezne, hogy magához ölelje a földet, de bármint erőlködik, két ölelő karja lesiklik a föld kérgéről, és vékony máza gyülik csak össze gereblyező ujjai alatt.

A föld mégis elfogyott Novák holttestéről. lepedőbe bugyolálva ott feküdt-előttük teljes hosszában, hanyatt.

Mielőtt az oldalát is kifejtették volna a földből, az asszony megállt a munkában. Sáros kezével megállította Kiss-t. Nem szólt, csak riadtan nézte: hátha rosszul sejtette meg, és mégse az ura!...

Hevült arcával szép volt, a korom szinte elvált a tüzelő bőrétől. — Hátha nem az ura!

Nem tévovázott: a halott fejénél igyekezett széttépni a többrétüre összecsavart, öreg lepedőt. Ujjai remegtek, karját, mintha elhagyta volna az erő. Nem boldogult a szívós, nedves vászonnal.

Kiss a bicskájáért nyúlt és átnyújtotta az asszonynak; maga pedig, mintha a legszörnyűbbtől félné, kissé hátrabb húzódott és onnan figyelt.

Az asszony kezéből kifordult a kés. Irgalmat könyörögve nézett Kissre.

Kiss kezébe vette a kést és letérdelt.

— Ne nézze meg — mondta rémülten az asszony, szája elé lapítva a kezét. Arra gondolt, hogyha az ura volna, Kiss ne lássa olyannak, amilyené változnia kellett a földön. Ő, a felesége egészen más!... Legyen bármilyen torz is, ajkával fogja érinteni.

Kiss suta, kapkodó mozdulatokkal felmetszette a vásznat, aztán félrehúzódott.

Az asszony lehasalt a földre; hörgős hangon fohászkozott. A megszenvedett Krisztus jelent meg előtte.

Felnézett Kissre, aki mintha megnyúlt volna, és az ura formáját vette volna fel. — A megszenvedett ember mind-mind Krisztushoz hasonlít!...

Most már biztos volt benne, hogy nem tévedett. A késsel felhasított vászonba feszítette az ujját és széthúzta. Szaggatott, fájdalmas jajgatásnak tetszett a vászon ropogása.

Kiss félrefordulva szipogott.

Az asszony fogát csikorgatta és szörnyülködött; majd hevesen felzokogott; aztán szinte ijedten húzta össze a vásznat és feltápáskodott. Pillanatokig tétován és üres tekintettel állt; idegesen a hajába túrt és karmolászta a nyakát. Mint a sírbatett Krisztus — gondolta.

— Maga ne nézze meg! — mondta anélkül, hogy Kisshez fordult volna.

— Rémes tudni, hogy nem lehetett mellette senki, aki lefogta volna a szemét.

Nyöszörgött a lelki kintől, de megrendültsége lassan mégis alábbhagyott; olyan élettelenül sápadt lett, akár a mésszel gazdagon kevert habarcs. S mint akinek a lába gyökeret eresztett, hogy egyszer majd békét susogó szomorú fűzzé lombosodjon, felső teste hajlongott, s arrébb egy tapodtat sem mozdult.

Kiss könnyes szemmel lebegni látta az asszonyt a sír fölött. A szél alákapott,

erre vite, arra hajlította. Csak szólna szegény — gondolta — szólna valamit, hogy eltűnjön ez a látomás... felengedjen az a bénító érzése, amitől a fulladás is környékezi.

Húnyt szemmel közelebb húzódott az asszonyhoz, kéznél legyen, hogyha kell. — csak szólalna meg — áhitotta — szórna átkot a világra, fogadná meg, hogy bosszút áll az uráért, s a gyerekeit míg él, emlékeztetni fogja ezekre a percekre itt a téren, mindegy, hogy mit, csak szóljon valamit, talán ezáltal könnyebbé válik majd minden... az ég is, amely közeleink látszik most és nyom, a halott test is, amelyet még ki kell emelni a földből, és szánkóra tenni, hadd húzza szegény asszony, mint valami egyedül maradt sarkutazó, aki nem adja föl a reményt, és vánszorog a kitűzött célja felé.

Az asszony váratlanul motyogni kezdett.

— Nem adta könnyen, de csupaszból kézzel az állig felfegyverzetek között mi lett a vége? Futott, és látszik: kifulladt a futásban! Vagy... még inkább: jellegzetes vonása volt, ha valami rosszat sejtett, no meg ha meghatódott, kicsit jobbfelé, félreállt a szája... Félre, ha mondom és úgy maradt.

Kiss megfogta az asszony karját. Gyöngéden mondta neki, milyen hosszú az út Rákoshegyig, cselekedjenek, de az asszony kutató tekintete megnémította őt.

— Higgye el, Kiss úr, nem gyávaság látszik az arcán... Ó, egyáltalán nem az, ezt én mindenkinél jobban tudom!

Kiss alig észrevehető mozdulatot tett, az asszony félreértette és villámgyorsan megragadta a karját.

— Ne... Maga ne nézze meg, nagyon kérem!

Kiss megrettenve hunyorgott. — Úgy fogom megőrizni emlékezetemben, ahogy ismertem — mondta magában.

Az asszony lehajította a fejét és a szürkés fehér göngyölegre meredve, halkán mondta:

— Ne nézze meg... A holtak szakállasan sem hasonlítanak az élőkhöz! Hogy milyen szomorú, milyen rettenetes ez, csak az tudja, aki már látta a saját halottját is...

Tehetetlenül szétlebbentette a karját; keserűen sóhajtott. A feje mind lejjebb hajlott, az álla szinte összenőtt a mellével. Amikor újra felnézett, könnytől fénylett a szeme. Hirtelen elhatározással leguggolt a gödörhöz, és körültekintő gyöngédséggel tovább mélyítette a földet az ura körül.

Kiss az asszony mellé kuporodott, s mialatt Novákot kifejtették a földből, arra gondolt, hogy a hű feleség bánatánál nincs leigázóbb látvány. Vele kell sírni, vele kell szenvedni...

Eszükbe se jutott, ketten bírják-e majd kiemelni a hosszú testet. Amikor azonban nekifogtak, sehogyse boldogultak. Az asszony erejét görcsösen megfeszítve mégcsak bírta volna, de Kiss szívszorítóan erőtlennek és tehetetlennek bizonyult. Az asszony, mint aki magáralálalt, hiába mondogatta, így fogja meg, és úgy álljon neki, s hiába cserélgették a helyeket, Kissnek egyformán súlyos volt a teher.

Kiss, látva az asszony kétségbeesését, körülnézett, láthat-e valakit, akit segítségül hívhatna. Közben levegő után kapkodva, szagatott szavakkal mentegette magát. Szívós volt ő mindig, ha cinege is, de az utóbbi időben szégyenletesen összefonnyadt; a ruha fogja egybe, csak a ruha!

A túlsó sarokról, batyuval a hátán görnyedt férfi fordult be a tér felé. Kiss, szemét a zokogástól rázkódó asszonyon tartva, két kézzel hadonászott, hogy a batyus férfi figyelmét magára vonja, de az úgy látszott, se lát se hall. Kiáltani akart, jöjjön egy pillanatra, de az izgalomtól csak nyávogós, erőtlen rikoltozásra futotta az erejéből.

Bukdácsolva a férfi elé sietett. A batyus férfi megállt és rémülten körülnézett.

— Ne féljen! — lihegte Kiss. — Felszabadultunk... Pest szabad... Itt a környéken nincs már gazember...

A batyus ember bizalmatlan maradt; látszott a tekintetén, mérlegeli, merrefelé nyerhet majd egéruat.

— Mit akar, mondja már? — kérdezte ingerülten; hunyorogva nézett abba az irányba, amerre Kiss mutatott. — Félig halottól akar ilyen segítséget

— mondta aztán engedékenyen. Összebb roskadt a batyuja alatt. Gyűrött arcáról elcsigázottság ritt le. — Siessünk hát! — mondta és Kiss megelőzve megindult a térre.

Kiss utánaoholt. — Üldözött? — kérdezte.

— Maga talán nem az? — kérdezte a batyus férfi.

— Mi is azok vagyunk — mondta Kiss.

— Mi is — morgott rá. — Akkor maga azt is tudja, hogy a családjá megmaradt.

— Annyit tudok, mondta Kiss.

— Annyit... Akkor maga mindent tud, ember! Legyen hálás, legyen nagyon hálás... Én még jóformán semmit sem tudok; az, hogy én élek, majdnem semmi. Mint a vakond, ezután futok majd körbe a városon, lyukból ki, lyukba be... Remélem ráakadok az enyéimre — asszony és két fiú, két lány.. Hm... a magunkfajta sokszor veszít, kell hát az utánpótlás, legyen miből vesztetni valónk!... Találók-e valakit közülük, s ha igen, melyiket? Egyformán kedves valahány, s egyformán fájna bármelyik elvesztése: pótolni már nincs erő... Ötven évesen, ön is tudja, ajándék a perc is. Iparkodjon uram, hadd segítsék; beláthatja, nincs időm!

— Figyeje el, Kiss úr, nem a gyávaság látszik az arcán... Ó, egyáltalán had segítsék; beláthatja, nincs időm!

A batyus férfi Nováknéhoz érve földre dobta a holmiját, köszönt és hadarva őszinte részvételt fejezte ki, gyorsan a gödörhöz állt.

— Itt a lába — mondta. — Maguk ketten a fejénél fogják meg.

Birkóztak vele, de sikerült kiemelni a felszínre. Ráemelték a szánkóra. Aztán a batyus férfi látva, hogy a halott mennyire lelóg róla, tanácsolta, kössék legalább oda. Batyuja ruhaszárító kötéllel volt összefogva, lebontotta róla és felajánlotta. A többit meg se várta; összemarkolta földszínű párnáját és zöld gyapjú takaróját, s elfutott. A tér kijáratáig se jutott, repülőgépek éktelen robaja akasztotta meg. A Körút fölött húztak el; felnézett a gépekre. Az ötágú csillagok láttán fölkiáltott:

— Barátok!

Nagy trappolásában visszanezét még, indulnak-e a szánkóval, s az asszony birja-e majd a néhol jócskán elkoptatott havon.

Az útra ketten húzták ki a szánkót. Amíg Novákné visszaszaladt a lapáttal és apósától elbúcsúzott, Kiss a szánkó kurta kötelét fogva, s állat leszegve, szorongva várakozott.

— Meg ne nézze, nagyon kérem! — számára felejthetetlen maradt az asszony ismételt rimánkodása: az volt az érzése, hogy az asszony puhán csattogó magasszárú cipője is ezt sikoltja, amint lélekszakadva futott vissza hozzá.

Alig várta, hogy a kezébe adja a nyirkos szánkótelet, amit az asszony szinte ujjait rákulcsolva, sebtében bízott gondjaira.

— Köszönöm! — hadarta és kikapta kezéből a kötelet; a szánkó elé állt; két kézzel markolta meg a csomók között, ne csússzon; aztán fohászkodott, és nekifeszült. A szánkó csóváza ide-odatáncolva az egyenetlen húzástól, felsírt a kövön; aztán egyenetlenül siklott; surlódó nesze úgy hangzott, mint a haragos sziszegés.

Kiss az asszony mellett lépdelt. Valamit mondani kellene búcsúzóul, egyre arra gondolt, egy-két vigasztaló szót talán, bármilyen haszontalan dolognak is hat ilyen helyzetben. De egyetlen épkézláb szó nem jutott eszébe.

Az asszony feje meg, mint a betört lovaké, le- s följárt a baktatásban és figyelte az út szalagját. Egy idő után, eszelősen szóló Kissnek:

— Egyedül szeretnék maradni! Értse meg, egyedül...

Kiss meghökkenve állt meg; azt hitte a föld fog megnyílni a lába alatt. — Mivel bántotta meg szegényt?

Utánalépett. Amint beérte, Novákné megállt. Fel volt hevülve, erősen fujtatott. Szembefordult Kissel. Kihúzta magát; Kiss fölé egyenesedve úgy állt, mint valami tilalomfa.

Kiss csak azt érezte, hogy ez az asszony egyetlen szó nélkül parancsolja el őt, s neki tovább kell kotródnia előle.

— Nem tudok mit mondani most — szolt aztan az asszony, nekikészulve a húzásnak. — Vele, egyedül vele szeretnék lenni, érte meg!

Kiss meghajolt. A gyász istentelenül nehéz — gondolta — s úgy látzik van asszony, akit nem tipor le a földre.

A Körút kezdett benépesülni, elcsigázott, kopott emberek szállingóztak elő innen-onnan, és vaksin nézték az asszonyt a szánkóval. Volt, aki kalapot emelt; mások kórusban mormogták:

— Szegény boldogtalan... Ó, a boldogtalanoknak nincs jobb dolga most!

De az áhitat lerítt róluk; az is látszott, szánják az asszonyt, s bánják, hogy előbbi ítéletüket nem gondolták át kellőképp. Kistól kérdezték:

— Üldözött volt?

— Forradalmár volt! Kiváló ember...

— Hogy hívták?

— Novák Antal.

— Ismeretlen név.

— Ezekből kellett volna sok-sok millió.

Az emberek nem szóltak. Nyakukat nyújtogatva nézték a Rákóczi út felé poroszkálón haladó asszonyt.

— Le a kalappal az ilyen derék asszony előtt — dörmögte egy öreg férfi.

Kiss nem vette le szemét Nováknéről, aki már a Népszínház utcánál járt, s alakja egyre kisebbnek tetszett. Úgy látszott, fokozatosan a földig hajol, s a háta egy magasságba kerül majd a szánkóval, amit a gyorsan szürkülő levegőben már alig lehetett kivenni.

Kiss keserűen forgatta a fejében: a hősöket is elnyeli a távolság — belevesznek az időbe! Majd fennhangon fűzte hozzá:

— De amíg élünk, emlékezésre kényszerítenek!

